

Μνήμων

Τόμ. 40 (2023)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ, Από την Αυστρία στις ΗΠΑ: Οι Έλληνες και τα άλλα έθνη στις εφημερίδες της νεολαίας (1859-1865) ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΗΘΥΡΗΣ, Η αποικιακή δημόσια Διοίκηση τον 19ο αιώνα: Η περίπτωση της Indian Civil Service ● ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΑΥΛΗ, Οι αχρητογράφητοι άνθρωποι της Σμόρνινς ● ΡΟΔΗΣ ΛΟΧΑΙΤΗΣ, Η «μακρά διάρκεια» των Μαρξολογικών ● ΠΩΤΑ ΤΟΥΡΓΕΛΗ, «Αιτούμεν άμεσον απομάκρυνσην τούτου». Οι προσηγορικοί σύλλογοι του Μεσοπολέμου απέναντι στους «σατραπίσκους» υπαλλήλους των υπηρεσιών της αποκατάστασης ● ΕΥΓΕΝΙΑ ΚΡΕΜΜΥΓΑ, Απόπειρα προσέγγισης μιας ιστορικής τομής: Πόλεμος και Κατοχή στα μηχανουργεία του Πειραιά ● ΡΑΥΜΟΝΑΟΣ ΑΛΑΒΑΝΟΣ, Η επικοινωνία του Πολέμου και ο πόλεμος της επικοινωνίας. Ο πολιτικός λόγος των δύο αντιπάλων του ελληνικού Εμφυλίου μέσα από τον Τύπο

50 ΧΡΟΝΙΑ ΕΜΝΕ: ΜΑΛΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Βαγγέλης Καραμυνολάκης, Έφη Αβδελά, Αντώνης Λιάκος, Αλέξης Πολίτης, Σοφία Ματθαίου, Παναγιώτης Δ. Μιχαηλίδης, Πόπη Πολέμη, Χρήστος Τριανταφύλλου, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, Σάκης Δημητριάδης, Ηλίας Κολοβός, Ελένη Κυριακίδου, Χρήστος Λούκος, Ιωάννα Πετροπούλου, Βάσω Σειργιάνου, Μάριος Δημητριάδης, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ελευθερία Ζέη, Νικόλας Πάσης, Βαγγέλης Σαράφης

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης, Χρήστος Λούκος, Όλγα Κατσαράδη-Hering, Κατερίνα Δέδε, Χρήστος Χατζηκωστήρ, Ανείας Καπουράνης, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου

40

ΑΘΗΝΑ 2023

Από την Αυστρία στις ΗΠΑ

ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ

doi: [10.12681/mnimon.39699](https://doi.org/10.12681/mnimon.39699)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ Ε. (2025). Από την Αυστρία στις ΗΠΑ: Οι Έλληνες και τα άλλα έθνη στις εφημερίδες της νεολαίας (1859-1865). *Μνήμων*, 40, 11-36. <https://doi.org/10.12681/mnimon.39699>

ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΥΣΤΡΙΑ ΣΤΙΣ ΗΠΑ:
ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΛΛΑ ΕΘΝΗ
ΣΤΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ (1859-1865)

Ελεύθερα και ανελεύθερα έθνη

Η νεολαία της ύστερης οθωνικής περιόδου διεκδικούσε τον ρόλο μιας νέας επαναστατικής ελίτ, που θα μπορούσε να εξυγιάνει την πολιτική ζωή και να επιτύχει την εθνική δόξα. Αποτελείτο από φοιτητές και μαχόμενους δημοσιογράφους, «αγωνιστές του λόγου και της διανοίας»,¹ αλλά και κατώτερους αξιωματικούς, που θεωρούσαν τον στρατό αυτογενή πηγή εξουσίας. Η νεολαία ήταν η φιλελεύθερη εμπροσθοφυλακή της εποχής² και εξέφραζε ιδανικά τον ρομαντικό πεσιμισμό και την παραφορά των αισθημάτων που καθοδηγούσαν την ελληνική πολιτική ζωή στα μέσα του 19ου αιώνα.³ Η παρούσα μελέτη εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η νεολαία αξιολογούσε τα άλλα έθνη και εμπνεόταν από το παράδειγμά τους. Το χρονικό ανάπτυγμα 1859-1865 ακολουθεί την περίοδο έκδοσης των δύο βασικών εφημερίδων της νεολαίας *Η Νέα Γενεά* και *Το Μέλλον της Πατρίδος*, έως την έξωση του Όθωνα, και επεκτείνεται στα πρώτα χρόνια της νέας βασιλικής δυναστείας, αναζητώντας τυχόν απόπειρες αναστοχασμού πάνω σε όσα προηγήθηκαν.

Στρέφοντας το βλέμμα τους στον υπόλοιπο κόσμο, οι εφημερίδες της νεολαίας μεταφέρουν την εικόνα των δύο αντίπαλων στρατοπέδων που παλεύουν για την επικράτηση, από την επομένη του Συνεδρίου της Βιέννης. Πρόκειται για την «Ευρώπη των συνθηκών», που καταπίεζε τις ελευθερίες των λαών, και την «Ευρώπη των εθνικοτήτων», που οραμα-

1. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 16.3.1860.

2. Ελισσάβετ Τσακανίκα, «Εφημερίδες της νεολαίας και αντιδυναστικός αγώνας στα ύστερα οθωνικά χρόνια», Αριστείδης Χατζής (επιμ.), *Πρώιμη φιλελεύθερη πολιτική θεωρία στην Ελλάδα, 1824-1844*, Κέντρο Φιλελεύθερων Μελετών, Αθήνα 2023, υπό έκδοση.

3. Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός ρομαντισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1994, σ. 154-156.

τίζονταν οι απανταχού φιλελεύθεροι. Πυρήνας της πρώτης ήταν ο πάπας, η Αυστρία και ασφαλώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η συμπάθεια των Ελλήνων προς την ομόδοξη Ρωσία τούς οδήγησε στο να μην την συμπεριλαμβάνουν σε αυτόν τον πυρήνα, αυτό όμως ίσχυσε μέχρι να αισθανθούν την απειλή του πανσλαβισμού, ο οποίος ήταν ιδιαιτέρως απεχθής για τους φιλελευθέρους. Εξίσου επιεικώς αντιμετωπίστηκε από τη νεολαία και η Γαλλία του Ναπολέοντα Γ', του πρώτου προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας, που έγινε στη συνέχεια αυτοκράτορας. Το πραξικόπημά του συγχωρέθηκε χάριν της επαναστατικής παρακαταθήκης που άφησε η Γαλλία στην ανθρωπότητα⁴ αλλά και επειδή ο αυτοκράτορας «ενέγραψεν επί της σημαίας του την ιδέαν των εθνικοτήτων» και το απέδειξε εμπράκτως συνδράμοντας τον αγώνα της ιταλικής ενοποίησης.⁵

Η φιλελεύθερη νεολαία δεν υπήρξε κοινωνικά ριζοσπαστική. Τα εθνικά οράματα και ο μεγαλοϊδεατισμός δεν άφηναν περιθώρια για ταξικές αναγνώσεις της πραγματικότητας. Δύο από τα πιο επιτακτικά αιτήματα που εμπνεύστηκε η νεολαία από τα κινήματα του 1848, ήταν η σύσταση εθνοφυλακής και η εκπαίδευση των φοιτητών στα όπλα, με την ίδρυση φοιτητικής φάλαγγας.⁶ Άλλωστε, ο ελληνικός Τύπος στο σύνολό του είχε απορρίψει τις ακρότητες του 1848 και τη «φαντασιώδη αρχή της κοινοκτημοσύνης», υπενθυμίζοντας παράλληλα ότι στην Ελλάδα δεν εφαρμόστηκαν νόμοι περιφράξεων και απαλλοτριώσεων, ούτε υπήρξαν εξαθλιωμένες μάζες ακτημόνων που να έψαχναν για μεροκάματο σε εργατοπόλεις, όπως στη Δυτική Ευρώπη.⁷ Γι' αυτό, (ουδ' επί της πολυετούς αναρχίας του αγώνος, θηριώδεις communes ή μέγαιραι pétroleuses κατήσχυαν το πρόσωπον της Ελλάδος).⁸

Ο Έλλην είναι τω όντι ελεύθερος, και η ευδαιμονία του εξήρτηται απ' αυτού: ενώ ο Γάλλος είναι δούλος, αυτόχρομα του Κεφαλαίου, εργάζεται δι' άλλον, διά τον κτηματίαν, διά τον πλούσιον. Εργάζεται 10-12 ώρας ωσάν τον σκύλον, και λαμβάνει δύο φράγκα, ενώ ο κεφα-

4. Αντώνης Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1985, σ. 104-109.

5. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 22.3.1861.

6. Κώστας Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας / Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, Αθήνα 2004, σ. 533-543, 559.

7. Λίνα Λούβη, *Η Ευρώπη των Ελλήνων. Πρότυπο, απειλή, προστάτις, 1833-1857*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2020, σ. 112-125.

8. *Ιστορικοί αναμνήσεις*, υπό Νικολάου Δραγούμη, τ. Α', εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφέως, ²1879, σ. 11.

λαιούχος κερδίζει εκ των ιδρώτων αυτού οκτώ. Ιδού η πηγή του κακού, ιδού του Proudhon η ακαταμάχητος λογική!⁹

Παράλληλα, στην Ελλάδα δεν υπήρχε παράδοση αγώνων ανατροπής των νομοκατεστημένων τάξεων. Όπως έγραψε ο Κωνσταντίνος Λεβίδης, «την ευγένειαν θεωρούμεν ως οι Ευρωπαίοι θεωρούσι τα μεταμφιέσματα της Απόκρεω».¹⁰ Επιπλέον, οι πελατειακές σχέσεις που κινητοποίησε η καθολική ψηφοφορία, ως σχέσεις «κάθετης» διαμεσολάβησης, συνέβαλαν στην περαιτέρω άμβλυση των κοινωνικών αντιθέσεων καθυστερώντας την ανάπτυξη «οριζόντιων» ταξικών συμμαχιών.¹¹

Η εικόνα που πρόβαλλαν για τον σοσιαλισμό οι εφημερίδες της νεολαίας είναι ότι επρόκειτο για μια υπερβολή, ξένη προς την ελληνική πραγματικότητα, που απειλούσε την κοινωνική συνοχή και παραποιούσε την ίδια την έννοια της ισότητας, καθώς ακόμη και εντός της οικογένειας προσπαθούσε να εξισώσει τον γιο με τον πατέρα.¹² Οι ριζοσπαστικοί φιλελεύθεροι κύκλοι, από τους οποίους εμπνεύστηκε η νεολαία, πρόβαλλαν ως διπλό αντίδοτο στην ταξική σύγκρουση αλλά και στον αστικό ατομικισμό τη γαλλική έννοια της αδελφότητας (fraternité), όπως αυτή εκφράστηκε στο τρίπτυχο της Γαλλικής Επανάστασης, το 1789 και το 1848. Ένα πνεύμα φιλότητας και αγάπης, μια «σχεδόν ερωτική συνοχή του έθνους», όπως την περιέγραψε η Βίκυ Καραφουλίδου.¹³

Προέκταση αυτού του πνεύματος φιλότητας ήταν και η επαναστατική αλληλεγγύη προς τα άλλα έθνη που πάλευαν για το δικαίωμά τους στην ελευθερία, την ισότητα και την αδελφότητα.¹⁴ Στη ρομαντική του φάση ο εθνικισμός συμπληρώνεται από τον διεθνισμό. Έτσι, βλέπουμε για παράδειγμα τον Mazzini να ιδρύει σχεδόν ταυτόχρονα τη «Νέα Ιταλία» και τη «Νέα Ευρώπη» την πρώτη για τη διάδοση της ιταλικής εθνικής

9. Απόσπασμα από επιστολή του Βυζάντιου Σκαρλάτου προς τον Α. Ρ. Ραγκαβή, παρατίθεται στο Κ. Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές*, ό.π., σ. 494.

10. *Η ελληνική φυλή και η Δύσις. Απάντησις εις την «Συνταγματικήν»*, υπό Κ. Ν. Λεβίδου, Συντάκτου της Ελπίδος, εν Αθήναις, Τύποις Γεωργίου Εμ. Κοτσαμπασσοπούλου, ²1856, σ. 79.

11. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Δημοκρατία και πελατειακές σχέσεις – τρεις πρόσφατες αναλύσεις της ελληνικής πολιτικής του 19ου αιώνα», *Μνήμων* 16 (1994), σ. 167-197.

12. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 29.6.1861 (εκ παραδρομής το φύλλο κυκλοφόρησε με την ένδειξη: 29 Απριλίου 1861).

13. Βίκυ Καραφουλίδου, *Η γλώσσα του σοσιαλισμού. Ταξική προοπτική και εθνική ιδεολογία στον ελληνικό 19ο αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2011, σ. 140.

14. Στο ίδιο.

ιδεολογίας και τη δεύτερη για την αδελφοποίηση των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών.¹⁵

Ο κοσμοπολιτισμός της ελληνικής νεολαίας εκφράστηκε κυρίως μέσω του συνθήματος «Η Ανατολή διά της Ανατολής». Αυτή η παράφραση του επίκαιρου «Italia farà da sé»¹⁶ εντασσόταν στη λογική της Ευρώπης των εθνότητων, όπου οι υπόδουλοι λαοί αλληλοβοηθούνταν, αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο και για ομοσπονδιακές λύσεις. Όλα αυτά, βέβαια, τη στιγμή που ο εθνικισμός αποκτούσε επιθετικό χαρακτήρα με μικρή ανοχή απέναντι στην ετερότητα. Ακόμη και οι Επτανήσιοι ριζοσπάστες στις διακηρύξεις τους για λαϊκή κυριαρχία απέκλειαν από το έθνος όλες τις μειονότητες.¹⁷

Στην κοσμοθεωρία της νεολαίας η υδρόγειος κατοικείται από ελεύθερα και μη ελεύθερα έθνη. Τα πρώτα, σύμφωνα με την εφημερίδα *Νέα Γενεά*, ήταν η Αγγλία, οι ΗΠΑ, η Ελβετία, το Βέλγιο, η Ολλανδία και η Ιταλία.¹⁸ Το *Μέλλον της Πατρίδος* δεν διαφωνεί με αυτόν τον κατάλογο, αλλά ίσως θα άλλαζε τη σειρά της παράθεσης των εθνών, λόγω του άκρατου φιλοϊταλισμού του. Στα ελεύθερα έθνη επικρατούσε πραγματική ευταξία, διότι μόνο «εν τη ελευθερία η τάξις».¹⁹ Ο δεσποτισμός μπορεί να ενδύεται τον μανδύα της τάξεως απέναντι στην αναρχία, ωστόσο στον όρο «τάξις» συμπεριλαμβάνονται η κατασκοπία, οι δημεύσεις και οι φυλακίσεις. Στην πραγματικότητα εκεί όπου βασιλεύει ο δεσποτισμός, η ησυχία είναι παραπλανητική, σαν τη γαλήνη πριν την καταιγίδα. Αντιθέτως, υποστηρίζει η *Νέα Γενεά*, στις ελεύθερες χώρες η θεσμική τάξη δεν μπορεί να κλονιστεί, όπως δεν κλονίστηκε στις ΗΠΑ ούτε με τον εμφύλιο.²⁰ Η ξένη καταγωγή των ηγεμόνων δεν είναι η αιτία του μίσους των λαών προς αυτούς, σημειώνει το *Μέλλον της Πατρίδος*, φέρνοντας ως παράδειγμα τον τελευταίο βασιλιά της Νάπολης. Οι υπήκοοί του τον μισούν όχι επειδή είναι ξένος στην καταγωγή αλλά «ξένος εκ των αισθημάτων σου, ξένος εκ της επιρροής ην εξασκεί επάνω σου ο Πάππας και η Αυστρία. Και δεν είσαι ξένος μόνο της Ιταλίας. Ηθέλησες να είσαι ξένος όλου του πολιτισμένου κόσμου».²¹

15. Ιωάννης Δημάκης, *Φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός και εθνικισμός στη νεότερη Ευρώπη. Ιστορικό δοκίμιο*, Αθήνα, Παπαζήση, 1983, σ. 49.

16. Α. Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση*, ό.π., σ. 125.

17. Gunnar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα (1821-1936)*, μτφρ. Θόδωρος Παρασκευόπουλος, τ. Α', ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2004, σ. 406-407.

18. *Η Νέα Γενεά*, 5.8.1864.

19. *Η Νέα Γενεά*, 13.8.1864. Βλ. και Παράρτημα, 15.10.1862.

20. *Η Νέα Γενεά*, 9.6.1865.

21. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 8.6.1860.

Αγγλία: η βασίλισσα των ελευθεριών

Πέρα από τους κοινούς τόπους περί ελεύθερων εθνών, κάθε εφημερίδα έχει τη δική της χώρα-πρότυπο. Η *Νέα Γενεά* είναι προσανατολισμένη προς την Αγγλία με ένα πάθος που θυμίζει εποχές πολύ πριν τα Παρκερικά και τον Κριμαϊκό Πόλεμο, όταν ο κύκλος του Μαυροκορδάτου επεδίωκε τον γεωστρατηγικό αναπροσανατολισμό της Ελλάδας με την Αγγλία σε διπλό ρόλο: συμμάχου και πολιτικού υποδείγματος. Παρά την κατάργηση των λεγόμενων «ξενικών κομμάτων», ο κίνδυνος του πανσλαβισμού, σε συνδυασμό με τον πόθο του φιλελευθερισμού, αναθέρμανε τα φιλοαγγλικά αισθήματα μεγάλης μερίδας του κοινού, όπως άλλωστε αποδεικνύει και η συντριπτική δημοτικότητα του Αλφρέδου στο δημοψήφισμα που ακολούθησε την έξωση του Όθωνα.²² Όπως παρατηρεί ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης, ο Αλφρέδος ήταν τόσο δημοφιλής εξαιτίας της γενικής πεποίθησης ότι η Αγγλία σεβόταν τις ελευθερίες.²³ Η αντίληψη αυτή ήταν διαδεδομένη ήδη από την περίοδο της Επανάστασης, όταν η Αγγλία είχε διαχωρίσει τη θέση της από τον πυρήνα της Ιεράς Συμμαχίας.²⁴ Όπως σημειώνει η *Νέα Γενεά*, όταν λέμε «αγγλικό κόμμα» δεν εννοούμε πλέον το «Μπαρλικό» αλλά τους υποστηρικτές του αγγλικού πολιτικού υποδείγματος, υπέρ του οποίου κηρύχθηκε ολόκληρο το έθνος.²⁵

Το γεγονός ότι η Αγγλία ήταν μια αυτοκρατορική δύναμη δεν ενοχλούσε όσους υπερασπίζονταν το αυτονόητο δικαίωμα των εθνών στην αυτοδιάθεση. Εκείνο που νομιμοποιούσε την αυτοκρατορία ήταν το γεγονός ότι λειτουργούσε σύμφωνα με τις φιλελεύθερες νόρμες και φιλοδοξούσε να συμβάλει στη διάχυσή τους σε ολόκληρο τον κόσμο. Οι νόρμες αυτές ήταν η κυριαρχία του νόμου και των συμβολαίων μεταξύ των ελεύθερων υποκειμένων, οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί, οι αστικές και πολιτικές ελευθερίες, ο καπιταλισμός και η αξιοποίηση των φόρων για το κοινό καλό.²⁶ Άλλωστε, ως τα μέσα του 19ου αιώνα δεν έχουμε στην Ευρώπη κανέναν διαπρεπή πολιτικό στοχαστή που να αμφισβητεί τη

22. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα*, ό.π., τ. Α', σ. 372-373.

23. Επαμεινώνδας Δεληγεώργης, *Πολιτικά ημερολόγια, πολιτικά σημειώσεις, πολιτικά επιστολαί*, μέρος πρώτον, 1859-1862, εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, 1896, σ. 218.

24. Σωτήρης Ριζάς, *Οι Μεγάλες Δυνάμεις και η Επανάσταση. Από το Λάιμπαχ στο Ναβαρίνο*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2021, σ. 77.

25. *Η Νέα Γενεά*, 22.8.1863.

26. Duncan Bell, *Reordering the World. Essays on Liberalism and Empire*, Πρίνστον, Princeton University Press, 2016, σ. 22, 56.

δίκαιη φύση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών. Με άλλα λόγια, τα φιλελεύθερα κράτη νομιμοποιούνταν να χρησιμοποιούν βία για να πετύχουν τους φιλελεύθερους σκοπούς τους.²⁷ «Η Αγγλία διά μέσου των αποικιών εις την Ασίαν, και εις την Νέαν Ο[λ]λάνδαν, διά μέσου των αποικιών της εις το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδος θέλει χύσει τα φώτα εις όλον τον κόσμον», έγραφε ο Παναγιώτης Σούτσος.²⁸

Οι μετριοπαθέστεροι αντιπαρέβαλλαν τη φιλελεύθερη Αγγλία με το αποτυχημένο πολιτικό υπόδειγμα της Γαλλίας. Ένα υπόδειγμα («κακουργημάτων και μεταπτώσεων»), που οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στην έλλειψη θρησκευτικής πίστης, που οδηγούσε τα έθνη σε κοινωνική και πολιτική φθίση.²⁹ Αντιθέτως, η Αγγλία αντιπροσώπευε τη σταδιακή πολιτική μεταμόρφωση ενός νοήμονος έθνους επί τα κρείττω, σε μια σταθερή πορεία δύο αιώνων.³⁰ Παρόμοια προσέγγιση βρίσκουμε στον διακηρυγμένο εχθρό των επαναστάσεων Gustave Le Bon, ο οποίος υποστήριξε ότι η Αγγλία διέθετε μια εθνική ψυχή ακούοντως σταθερή, ώστε να διαφυλάξει την κληρονομιά του παρελθόντος, και ταυτόχρονα ακούοντως ελαστική, ώστε να μεταλλάξει αυτό το παρελθόν μέσα σε ανεκτά και αναγκαία όρια. Η Γαλλία, αντιθέτως, εξαιτίας της άκαμπτης εθνικής ψυχής της, δεν μπόρεσε να εξελιχθεί προοδευτικά και προσαρμόστηκε βίαια στις αλλαγές του κοινωνικού περιγυρου.³¹

Πράγματι, η Αγγλία έμοιαζε να ακολουθεί έναν δρόμο ήπιων και σταθερών μεταρρυθμίσεων, μακριά από τους επαναστατικούς κλυδωνισμούς της ηπειρωτικής Ευρώπης. Ακόμη και τα πιο ριζοσπαστικά στοιχεία στην αγγλική πολιτική ζωή δεν ήταν Ιακωβίνοι αλλά πραγματιστές μεταρρυθμιστές που υπηρετούσαν συγκεκριμένους στόχους («a good English cause»): εκκοσμίκευση της πολιτικής ζωής, ελευθεροτυπία, ελεύθερο εμπόριο, κατάργηση των προνομίων των αριστοκρατών, παιδεία για τις παραγωγικές τάξεις κ.λπ., και «όρθωναν έτσι την βρετανική εμπειρία απέναντι στη γαλλική θεωρία».³²

27. Στο ίδιο, σ. 30, 52.

28. Π. Σούτσος, «Πολιτική και ηθική μεταρρυθμίσεις της Ελλάδος. Άρθρον ΣΤ'», εφημ. *Ο Φίλος του Νόμου* 272 (Υδρα, 28.2.1827), παρατίθεται στο Ελ. Τσακανίκα, «Εφημερίδες της νεολαίας», ό.π.

29. *Ιστορικά αναμνήσεις*, υπό Νικολάου Δραγούμη, τ. Β', εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφώς, ²1879, σ. 274.

30. Στο ίδιο, σ. 327.

31. Gustave Le Bon, *Η ψυχολογία των επαναστάσεων*, μτφρ. Δημήτρης Π. Κωστελένος, Αθήνα, Αγγελάκη, 2016, σ. 76.

32. Γιάννα Τζουρμανά, *Βρετανοί ριζοσπάστες μεταρρυθμιστές. Φιλικές εται-*

Την απουσία καθολικής ψηφοφορίας μετρίαζαν η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και οι μοναδικοί στην Ευρώπη μηχανισμοί «μαζικής πολιτικής»: παλλαϊκές εκστρατείες συλλογής υπογραφών, αναφορές προς τις κυβερνήσεις, περιφερόμενοι ρήτορες, μαζικές οργανώσεις, διαδηλώσεις κ.λπ.³³ Επιπλέον, το αγγλικό κράτος έπαψε να λογοκρίνει τα μέσα ενημέρωσης, από το 1688.³⁴

Η πίστη των Άγγλων στο Σύνταγμά τους κράτησε μακριά τον επαναστατικό πυρετό της δεκαετίας του 1790 και των μέσων του 19ου αιώνα.³⁵ Άλλωστε, η αγγλική μοναρχία ήταν στενά συνδεδεμένη με το πνεύμα του συνταγματικού πατριωτισμού. Η κεφαλή του κράτους γινόταν αντιληπτή από όλους (ακόμη και από τους υπηκόους των μακρινών αποικιών, που δεν ήταν ιδιαίτερα πιστοί στο Κοινοβούλιο) ως ένα ακοιμώτιστο, αμερόληπτο πρόσωπο με ενωτική παρουσία και ακλόνητη σταθερότητα, χάρη στο κληρονομικό του αξίωμα. Ο υμνητής της βασίλισσας Βικτωρίας Alfred Tennyson αποκαλούσε το Ηνωμένο Βασίλειο «a crowned republic».³⁶ Αντιθέτως, στο ρεπουμπλικανικό πρότυπο της εποχής, τις ΗΠΑ, κεφαλή του κράτους ήταν ο πρόεδρος, αξίωμα με ορισμένη χρονική διάρκεια και στο επίκεντρο κομματικών ραδιουργιών. «Machine politics» αποκαλούσαν οι Άγγλοι αυτές τις ραδιουργίες που υποτίθεται ότι απουσίαζαν από τη δική τους χώρα, η οποία συνδύαζε όλα τα προνόμια της ρεπούμπλικας και της μοναρχίας.³⁷

Σε ένα τέτοιο «crowned republic» απέβλεπαν και οι Έλληνες, αναφορικά με τον δικό τους μονάρχη. Μόνο που το αγγλικό παράδειγμα, αντί να λειτουργήσει ως επιχείρημα για τη διαφύλαξη του ελληνικού θρόνου, λειτούργησε ανάποδα. Στην περίπτωση του Όθωνα απουσίαζαν όλα τα στοιχεία εκείνα που συνέβαλλαν στη δημοτικότητα της Βικτωρίας: οι ιδεολογικές χρήσεις της περίπλοκης βασιλικής τελετουργίας, ο σεβασμός που γεννούσε στον λαό η περιφρόνηση της βασίλισσας προς τα αριστοκρατικά ήθη, η στενή σύνδεση μοναρχίας και φιλανθρωπίας, και ο ρόλος του Τύπου στην προβολή της βασίλισσας στο φαντασιακό του κοινού.³⁸ Τα τελετουργικά του

ρείες και κομιτάτα στο Λονδίνο (1790-1823), Βιβλιοθήκη Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα 2015, σ. 154.

33. E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*, μτφρ. Μαριέτα Οικονομοπούλου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992, σ. 186.

34. Daron Acemoglu, James A. Robinson, *Γιατί αποτυγχάνουν τα έθνη. Οι καταβολές της ισχύος, της ευημερίας και της φτώχειας*, μτφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Αθήνα, Λιβάνη, 2013, σ. 327.

35. D. Bell, *Reordering the World*, ό.π., σ. 154-155.

36. Στο ίδιο, σ. 160.

37. Στο ίδιο, σ. 158.

38. Στο ίδιο, σ. 153.

ελληνικού θρόνου, όσο προσαρμοσμένα κι αν ήταν στην ελληνική πραγματικότητα, δεν χάνονταν στα βάθη της μακραίωνης παράδοσης· ως εκ τούτου η δύναμή τους ήταν περιορισμένη. Η περιφρόνηση του βασιλιά και της βασίλισσας στα «αριστοκρατικά ήθη», αν και δεδομένη, δεν μπορούσε να γίνει αντιληπτή, καθώς στην Ελλάδα δεν υπήρχε αριστοκρατία, στην οποία θα μπορούσε να αντιπαρατεθεί ο βασιλιάς. Ο περιορισμένος προϋπολογισμός του παλατιού και η οικονομική καχεξία του ελληνικού κράτους δεν επέτρεπαν την πραγματοποίηση εντυπωσιακών φιλανθρωπικών κινήσεων. Τα περισσότερα ευαγή ιδρύματα ήταν αποτέλεσμα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Τέλος, οι εφημερίδες δεν προώθησαν αποτελεσματικά το βασιλικό ιδεώδες και, ακόμα και όταν το προσπάθησαν, δεν κατάφεραν να συνδέσουν τον θρόνο του Όθωνα με εικόνες μεγαλείου, αντίστοιχες με εκείνες «του βασιλείου όπου ο ήλιος δεν έδυε ποτέ». Οι Έλληνες έβλεπαν στο πρόσωπο της Βικτωρίας (μιας βασίλισσας που αναμειγνύταν αδιάκοπα στις καθημερινές υποθέσεις των υπουργών της) το πρότυπο του συνταγματικού μονάρχη που αναζητούσαν: «μια σιδερένια γροθιά σε βελούδινο γάντι».³⁹

Επιπλέον, για την αναδυόμενη αστική τάξη, η Αγγλία αντιπροσώπευε τον θρίαμβο της οικονομικής κυριαρχίας έναντι της ωμής στρατιωτικής δύναμης και τη ζωντανή απόδειξη της εκπολιτιστικής επίδρασης της καπιταλιστικής συσσώρευσης,⁴⁰ στα πρότυπα του κοινωνικού φιλελευθερισμού, όπου η ευημερία των ελεύθερων παραγωγών εξασφάλιζε και τα αδύναμα μέλη της κοινωνίας, μέσω της ίδρυσης κοινωφελών ιδρυμάτων.

Για όλους αυτούς τους λόγους, η *Νέα Γενεά* θεωρούσε την Αγγλία «το χριστιανικώτατο και νοημονέστατο έθνος», στο οποίο «η αρετή και η τιμιότητα ενώνονται μετά της διαυγεστέρας νοημοσύνης και διορατικότητας του συμφέροντος». Ήταν «η βασίλισσα των ελευθεριών», «το ευγενέστερο κράτος».⁴¹ Η εικόνα της για τον αγγλικό κοινοβουλευτισμό ήταν εντελώς εξιδανικευμένη: μέγιστοι πολιτικοί ανέβαιναν στο βήμα για να λογοδοτήσουν, απέναντι σε μια σεμνή αντιπολίτευση· πρωθυπουργοί, οι «πηδαλιούχοι του ημίσεος της γης» απολογούνταν εκτός Κοινοβουλίου σε θορυβώδεις ομηγύρεις, όπου προπηλακίζονταν από κρεοπάλες και κουρείς που σφύριζαν και ποδοκροτούσαν.⁴² Ήταν μια κοινωνία αρετής, ισονομίας και ισοπολιτείας. Την εποχή που γράφονταν αυτά, το ποσοστό των Άγγλων πολιτών που ψήφισε είχε ανέβει από 2,1 σε 4,2%, επί του συ-

39. Στο ίδιο, σ. 163-164.

40. Π. Σούτσος, «Πολιτική και ηθική μεταρρύθμιση της Ελλάδος. Άρθρον Ζ'», ό.π.

41. *Η Νέα Γενεά*, 16.9.1865, 20.6.1864 και 21.3.1864.

42. *Η Νέα Γενεά*, 6.6.1864.

νολικού πληθυσμού. Η επόμενη μεταρρύθμιση έγινε το 1867 και ανέβασε το ποσοστό αυτό στο 8,3%.⁴³ Επιπλέον, υπήρχαν πυκνοκατοικημένες περιοχές της Αγγλίας που δεν αντιπροσωπεύονταν καθόλου στη Βουλή των Κοινοτήτων, και άλλες που εξέλεγαν δυσανάλογα μεγάλο αριθμό βουλευτών.⁴⁴ Τόρηδες και Ουίγοι αλληλοκατηγορούνταν για διαφθορά και νόθευση των εκλογικών διαδικασιών, ενώ οι ριζοσπάστες παρουσίαζαν το αγγλικό Κοινοβούλιο ως κέντρο διαχείρισης παρασιτικού πλουτισμού και πολιτικής διαφθοράς.⁴⁵ Ο Μπένθαμ καταδίκασε την αποικιοκρατία, με το επιχειρήμα ότι εξυπηρετούσε αποκλειστικά τα συμφέροντα της αριστοκρατίας, ενώ οι παραγωγικοί πολίτες ήταν εκείνοι που επωμίζονταν το κόστος.⁴⁶ Παράλληλα, ως το 1871 η φοίτηση στα πανεπιστήμια του Κέιμπριτζ και της Οξφόρδης δεν επιτρεπόταν για όσους δεν ασπάζονταν το αγγλικανικό δόγμα, προς μεγάλη αγανάκτηση των dissenters και των ουνιταριστών, που διαμαρτύρονταν για κληρικοκρατία και ανορθολογισμό.⁴⁷

Ιταλία και πάλι Ιταλία

Το *Μέλλον της Πατρίδος* δεν εξιδανικεύει την Αγγλία στον βαθμό που το κάνει η *Νέα Γενεά*. Ασφαλώς την συγκαταλέγει μεταξύ των σπουδαίων φιλελεύθερων χωρών και, στο πλαίσιο του πολιτικού ρεαλισμού, επισημαίνει ότι κακώς η Ελλάδα χάλασε τη φιλία της μαζί της λόγω των Παρκερικών.⁴⁸ Ωστόσο, η προτίμηση της εφημερίδας στρέφεται σαφώς προς την Ιταλία, την οποία εξυμνεί με πάθος που ξεπερνά ακόμη και το διάχυτο φιλοϊταλικό αίσθημα της εποχής. «Η πρώτη λέξις την οποίαν η εφημερίς ημών ανατέλλουσα έπρεπε να προφέρη μετά το όνομα της Ελλάδος ήτο η Ιταλία».⁴⁹ Επιχειρεί διαρκώς παραλληλισμούς μεταξύ ελληνικής και ιταλικής ιστορίας, αρχαίας και σύγχρονης.⁵⁰ Ακόμη και η πτώση του μισητού βασιλιά της Νεαπόλεως αναγγέλλεται ως πτώση «του τυράννου της Με-

43. Lothar Dohn, Claus Fritzsche, *Φιλελευθερισμός, συντηρητισμός*, μτφρ. Κιάρινα Κορδέλα, Αθήνα, Επίκεντρο, 2010, σ. 47.

44. Φιλήμων Παιονίδης, *Πόσο δημοκρατικός ήταν ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας; Το ζήτημα της εκλογής των μελών των τριών πρώτων Εθνικών Συνελεύσεων (1821-1827)*, Αθήνα, Οκτώ, 2020, σ. 23.

45. Γ. Τζουρμανά, *Βρετανοί ριζοσπάστες*, ό.π., σ. 77, 90.

46. Στο ίδιο, σ. 221.

47. Στο ίδιο, σ. 166.

48. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 1.4.1861.

49. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 27.1.1860.

50. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 30.7.1860 και 16.11.1860.

γάλης Ελλάδος». Ο δαφνοστεφής Βίκτωρ Εμμανουήλ «καθαρίζει τας ελληνικάς αποικίας από το μόλυσμα της τυραννίας». ⁵¹ Η ιταλική ενοποίηση έγινε εκ θεού, για να χρησιμεύσει στους Έλληνες ως φωτεινό παράδειγμα, «ένας θείος χάραξ διά να μη γράφωμεν εις το εξής στραβά». ⁵² Εγκωμιάζοντας την Ιταλία, εγκωμιάζεται ο αντίποδας της Ελλάδας, εφόσον η κριτική στα ελληνικά πράγματα λογοκρίνεται. «Δροσερά και νεανική Ιταλία, στην αγκαλιά της θεραπεύουμε το διάπυρον πάθος του πατριωτισμού μας». ⁵³ Εκτός από το θαύμα της ιταλικής ενοποίησης, η Ιταλία είναι αξιοθαύμαστη για τις ελεύθερες εκλογές της ⁵⁴ και για την αντιμετώπιση της νεολαίας και των φοιτητών της. ⁵⁵ Ακόμη και τα ιδεώδη της Ελληνικής Επανάστασης επιβιώνουν περισσότερο στην Ιταλία απ' ό,τι στην Ελλάδα, διαπιστώνει με οργή και συγκίνηση το *Μέλλον της Πατρίδος*, βλέποντας μια παράσταση της *Μπουμπουλίνας* να ανεβαίνει σε ιταλικό θέατρο. ⁵⁶ Όταν κάποιος Ιταλός γράφει ένα σύγγραμμα για την Ιταλία και την Ελλάδα, το *Μέλλον της Πατρίδος* το ανατυπώνει και το διανέμει δωρεάν. ⁵⁷

Για όσο διάστημα οι Έλλη Ιταλία, νες δεν έχουν κάποιο λόγο για να γιορτάσουν δικές τους χαρές, μπορούν να χαιρόνται με τις χαρές της γείτονος, πρόσφατες ή παλαιότερες. Το *Μέλλον της Πατρίδος* προτείνει π.χ. στους αναγνώστες του να ξεναθυμηθούν, για πολλοστή φορά, την απόβαση του Γαριβάλδη, χωρίς αυτό να σχετίζεται με κάποιο γεγονός της επικαιρότητας. ⁵⁸ Τα κατορθώματά του αναπαράγονται με μια διάθεση χαρμολύπης, καθώς οι συγκρίσεις με την ελληνική κατάσταση είναι αναπόφευκτες. ⁵⁹ Αυτό ενίοτε ισχύει και για τις εφημερίδες που δεν συγκαταλέγονται στη μαχητική αντιπολίτευση. Αυτές συνδυάζουν τη φιλογαριβαλδινή και τη φιλοοθωνική προπαγάνδα, όπως συμβαίνει με το ακόλουθο πρωτοχρονιάτικο ποίημα του διανομέα της *Αυγής*:

*Μη ο Γαριβάλδης ήτον υπουργού τινός πελάτης;
Μη τιμάς, βαθμούς, και θέσεις περιέμενε δακρύων;
Ιταλός επαναστάτης
Έπλασε την Ιταλίαν φλογεράν ρομφαίαν σείων*

51. Το *Μέλλον της Πατρίδος*, 27.7.1860 και 27.8.1860.

52. Επ. Δεληγεώργη, *Πολιτικά ημερολόγια*, ό.π., σ. 200.

53. Το *Μέλλον της Πατρίδος*, 27.1.1860 και 12.4.1860.

54. Το *Μέλλον της Πατρίδος*, 29.1.1860.

55. Το *Μέλλον της Πατρίδος*, 27.1.1860 και 18.2.1861.

56. Το *Μέλλον της Πατρίδος*, 11.5.1860.

57. Το *Μέλλον της Πατρίδος*, 22.3.1861.

58. Το *Μέλλον της Πατρίδος*, 3.5.1861.

59. Το *Μέλλον της Πατρίδος*, 28.5.1860.

[...] *Είθε Έλλην Γαριβάλδης εις τον Όλυμπον και Αίμον
Σείων τον λευκόν χιτώνα του πεσόντος Κωνσταντίνου
Διά νίκης και πολέμων
Να εκδικηθή το γένος και τον θάνατον εκείνου!*
[...] *Και του Όθωνος το στέμμα η αρχή να γίνη πάλιν
Ισχυράς και φιλοχρίστου νέας Αυτοκρατορίας,
Και ανάπλασιν μεγάλην
Απ' ανατολών να φέρη μέχρι βάθους της Ασίας.*⁶⁰

Σε εξίσου υψηλό βάθρο με τον Γαριβάλδη τοποθετείται και ο βασιλιάς Βίκτωρ Εμμανουήλ. Κάθε ύμνος σε εκείνον είναι και μια αιχμή για τον Όθωνα.⁶¹ Εκείνος είναι ένας καλός ηγεμόνας, επειδή σέβεται τις φιλελεύθερες αρχές. Από την άλλη, η αποδοχή του από τους Έλληνες πιστοποιεί το ευάγωγον του χαρακτήρα τους. Δεν είναι αναρχικοί, όπως τους κατηγορούν. Όλες οι τάξεις των Ελλήνων «καταβρέχωσι με δάκρυα τα χρυσά λόγια του Βίκτωρος» και «κατατρύγωσι τα φύλλα των εφημερίδων, τα οποία ήθελον αξιωθή να περιέχωσι κανένα λόγο ή καμίαν προκήρυξίν του». Στην πραγματικότητα υποφέρουν που δεν μπορούν πλέον να αγαπούν τον δικό τους βασιλιά. «Ο άνθρωπος εγεννήθη διά να αγαπά. Όταν ενίοτε μετά λύπης αναγκάζεται να μισή, τυραννεί πρώτον τον εαυτόν του, όταν μάλιστα μισεί ό,τι περισσότερο ηγάπα».⁶²

Τέλος, το *Μέλλον της Πατρίδος* καταγγέλλει ως προδοτική την επιφυλακτική στάση της ελληνικής κυβέρνησης στην αναγνώριση της Ιταλίας. Την κατηγορεί ότι επιμένει στο κενό γράμμα ευρωπαϊκών συνθηκών, στην καταπάτηση των οποίων οφείλει την ίδρυσή της και η Ελλάδα.⁶³ Θεωρεί, επίσης, στίγμα για την Ελλάδα την απέλαση Ιταλών, Πολωνών και Ούγγρων πολιτικών προσφύγων το 1852.⁶⁴

Η απήχηση της ιταλικής ενοποίησης στην Ελλάδα ήταν μεγάλη, όχι μόνο εξαιτίας της πολιτισμικής συγγένειας Ελλήνων και Ιταλών και του διακαούς πόθου της Μεγάλης Ιδέας, αλλά και επειδή οι φιλελεύθεροι αντιμετώπιζαν την ελληνική μοναρχία ως προέκταση του εχθρικού στρατοπέδου των απολυταρχικών μοναρχιών. Εξ ου και οι αντικυβερνητικοί διαδηλωτές στα «Σκιαδικά» αυτοαποκαλούνταν «Γαριβαλδινοί».⁶⁵ Άλλωστε, με δεδο-

60. *Αυγή*, 5.1.1862.

61. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 27.7.1860, 18.2.1861 και 6.5.1861.

62. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 18.2.1861.

63. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 27.4.1860.

64. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 16.3.1861 και 18.5.1861.

65. Α. Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση*, ό.π., σ. 108.

μένο ότι όλες οι μεγάλες ανατροπές, από τις ναπολεόντειες εκστρατείες μέχρι τις επαναστάσεις του 1848, εξαπλώνονταν σε ολόκληρη την Ευρώπη, οι Έλληνες έτρεφαν την ελπίδα ότι ο Γαριβάλδης θα εγκαθίδρυε παντού ένα είδος λαϊκής θρησκείας γύρω από τις απανταχού εθνότητες.⁶⁶ Οι αντιβασιλικοί, μάλιστα, ήλπιζαν ότι θα κατέβαινε στην Ελλάδα, θα ενωνόταν με τους επαναστάτες του Ναυπλίου, θα ανακήρυσσε δημοκρατία και θα εισέβαλλε στην Τουρκία. Την ίδια στιγμή, οι βασιλικοί έστελναν αποστόλους στην Ιταλία επιδιώκοντας τη συμμαχία του Βίκτωρα Εμμανουήλ.⁶⁷

Οι πάντες ανέλυναν τους παράγοντες που συνέβαλαν στην επιτυχία της Ιταλίας: επιδέξια αξιοποίηση της ευνοϊκής διεθνούς συγκυρίας, σεβασμός του βασιλιά προς το Σύνταγμα, αυτοδυναμία του ιταλικού κινήματος, που εκφράστηκε με το σύνθημα «η Ιταλία διά της Ιταλίας», και διεθνής αποδοχή των τετελεσμένων στην ιταλική χερσόνησο.⁶⁸ Για την αποδοχή αυτή γράφει πικραμένος ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης, ο οποίος παρακολούθησε δακρυσμένος τη θριαμβευτική παρέλαση του ιταλικού στρατού στο Παρίσι: «Η ελευθερία της Ιταλίας έπρεπε να δευτερεύση».⁶⁹

Η λαϊκή διάσταση και οι ριζοσπαστικές συνιστώσες του πολυφωνικού Risorgimento πέρασαν στα ψιλά γράμματα. Για τη θερμόαιμη νεολαία, ο οπαδός της αβασίλευτης δημοκρατίας Mazzini ήταν, πάνω από όλα, κάποιος που θεωρούσε το έθνος μια ενδιάμεση βαθμίδα ανάμεσα στο άτομο, την ανθρωπότητα και τον Θεό.⁷⁰ Οι ιταλικές νίκες πανηγυρίζονταν στους αθηναϊκούς δρόμους από πλήθη που κρατούσαν «περίφωτον» την εικόνα του Βίκτωρα Εμμανουήλ.⁷¹ Το πρόβλημα ήταν ότι θεωρούσαν τον δικό τους μονάρχη σφετεριστή της ελευθερίας και εμπόδιο στα εθνικά σχέδια. Αυτήν τη γνώμη είχαν για τον Όθωνα και οι Ιταλοί δημοκρατικοί.⁷² Οι μετριοπαθείς Ιταλοί φιλελεύθεροι, αντιθέτως, θεωρούσαν ότι κάθε υπονόμηση της ελληνικής δυναστείας θα ευνοούσε ξένες επεμβάσεις.⁷³ Ωστόσο, αυτό δεν φαίνεται να απασχολούσε και τη νεολαία, η οποία, εντελώς αδικαιολόγητα, θεωρούσε τον Όθωνα σύμμαχο των εχθρών της «Ευρώπης των εθνικοτήτων».

66. Στο ίδιο, σ. 132.

67. *Ιστορικοί αναμνήσεις*, ό.π., τ. Β', σ. 255, 266.

68. Α. Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση*, ό.π., σ. 112-113, 125.

69. Επ. Δεληγεώργη, *Πολιτικά ημερολόγια*, ό.π., σ. 109.

70. Elie Kedourie, *Ο Εθνικισμός*, μτφρ. Σπύρος Μαρκέτος, Αθήνα, Κατάρτι, 1999, σ. 153.

71. Κ. Θ. Δημαράς, Δημαράς, *Ελληνικός ρομαντισμός*, ό.π., σ. 394.

72. Α. Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση*, ό.π., σ. 204.

73. Στο ίδιο, σ. 48-49.

Αδιαφορία για τη Γερμανία

Το όραμα της γερμανικής ενοποίησης δεν συγκίνησε τους φιλελεύθερους νέους, όχι μόνο επειδή επιτεύχθηκε αργότερα, στην επόμενη δεκαετία, αλλά και επειδή οι όροι της πραγματοποίησής του διέφεραν από εκείνους του ιταλικού Risorgimento. Η Δύναμη που διαφαινόταν ότι θα έφερνε σε πέρας την ενοποίηση, ήταν η μισητή Πρωσία, η οποία ως μέλος της Ιεράς Συμμαχίας υπήρξε υπέρμαχος της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,⁷⁴ ενώ ως υπόδειγμα πολιτικής οργάνωσης βρισκόταν στον αντίποδα της φιλελεύθερης Αγγλίας και Γαλλίας. Η Πρωσία αντιπροσώπευε ένα πατερναλιστικό και συγκεντρωτικό σύστημα που εξασφάλιζε το κοινό καλό με αμερόληπτες γραφειοκρατικές διαδικασίες.⁷⁵ Η Πρωσία, η Αυστρία και η Βαυαρία ήταν τα στηρίγματα του θρόνου των Βίτελσμπαχ στην Ελλάδα. Αυτές οι τρεις Δυνάμεις στάθηκαν στο πλευρό του Όθωνα και κατά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου.⁷⁶

Στη δεκαετία του 1870, η εντυπωσιακή νίκη της Πρωσίας επί της Γαλλίας θα στρέψει την προσοχή του κόσμου στην εύρωστη μιλιταριστική φυσιογνωμία της πρωσικής κοινωνίας και στην άριστη σωματική και στρατιωτική εκπαίδευση της πρωσικής νεολαίας. Είναι ενδεικτικό ότι, στις παραμονές του πολέμου, η Γερμανία είχε 3.000 εταιρείες γυμναστικής (για σωμασμία, ξιφασμία, σκοποβολή) με 300.000 μέλη, ενώ η Γαλλία μόνο 20 με 2.000 μέλη.⁷⁷ Ακόμη και ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, εντυπωσιασμένος από την πρωσική στρατιωτική πειθαρχία, θα θυμίσει στους Έλληνες ότι η υλική ευημερία δεν αποτελεί το μοναδικό εχέγγυο για την επίτευξη του πολιτικού μεγαλείου.⁷⁸

Παρόλο που τα χαρακτηριστικά αυτά θα έπρεπε να προσελκύσουν τη νεολαία που οραματιζόταν φοιτητικές φάλαγγες και εθνοφυλακή, φαίνεται ότι η αντιπάθεια για την Πρωσία τελικά υπερίσχυε. Η Νέα Γενεά τόνιζε ότι τα γερμανικά συντάγματα καταδολιεύονταν από τους ηγεμό-

74. John A. Petropulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997, σ. 56.

75. Στο ίδιο, σ. 523. Βλ. ακόμη Ι. Α. Πετρόπουλος, Αικ. Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους. Οθωνική περίοδος, 1833-1843*, Αθήνα, Παπαζήση, 1982, σ. 24.

76. J. A. Petropulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους*, ό.π., σ. 299, 588. Βλ. και Δημήτρης Φωτιάδης, *Όθωνας. Η μοναρχία*, Αθήνα, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1988, σ. 480, 534.

77. Κ. Λάμπρας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές*, ό.π., σ. 561.

78. Κ. Θ. Δημαράς, Δημαράς, *Ελληνικός ρομαντισμός*, ό.π., σ. 355.

νες, γι' αυτό και τα πολιτεύματα των γερμανικών κρατών θα έπρεπε να διακρίνονται από αυτά της υπόλοιπης Ευρώπης και της Αμερικής. Προέβλεψε, μάλιστα, πως στη Γερμανία επρόκειτο να εκραγεί επανάσταση τόσο σοβαρή όσο η Γαλλική Επανάσταση του 1789.⁷⁹ Η εφημερίδα επαναλαμβάνει έναν κοινό τόπο σχετικά με τον συντηρητισμό των γερμανικών κρατών. Ο ίδιος ο Μαρξ είχε γράψει ειρωνικά:

Εμείς [οι Γερμανοί] έχουμε μοιραστεί τις παλινορθώσεις των άλλων σύγχρονων λαών, χωρίς να έχουμε μοιραστεί τις επαναστάσεις τους. Παλινορθώθηκαν είτε γιατί άλλοι λαοί τόλμησαν κάποια επανάσταση, είτε γιατί άλλοι λαοί υπέστησαν μια αντεπαναστατική κίνηση. Στην πρώτη περίπτωση παλινορθώθηκαν διότι οι ηγεμόνες μας ένωσαν φόβο, στη δεύτερη διότι οι ηγεμόνες μας δεν ένωσαν καθόλου φόβο.⁸⁰

Η Πρωσία, λοιπόν, δεν θα μπορούσε να εμπνεύσει τη νεολαία, από τη στιγμή που ο βασιλιάς της επικαλέστηκε το Θεόθεν δικαίωμά του κατά τη στέψη του. Ο Λουδοβίκος Φίλιππος της Γαλλίας ή ο Λεοπόλδος του Βελγίου δεν θα τολμούσαν ποτέ να κάνουν κάτι παρόμοιο, σχολιάζει η *Νέα Γενεά*.⁸¹ Το Βέλγιο συναγωνιζόταν τη Βρετανία στην αστικοποίηση και την εκβιομηχάνιση.⁸² Δεν ανήκε στις χώρες όπου ξέσπασαν οι επαναστάσεις του 1848, χάρη και στην εκλογική μεταρρύθμιση του ίδιου έτους, η οποία διπλασίασε το εκλογικό σώμα και κατάφερε να κατευνάσει τις δυσαρέσκεις της κατώτερης αστικής τάξης. Και πάλι, βέβαια, επρόκειτο για ένα ολιγαρχικό κοινοβουλευτικό σύστημα βασισμένο στην ιδιοκτησία. Όπως και η Αγγλία, το Βέλγιο ήταν μια χώρα στην οποία επικρατούσε ο μετριοπαθής φιλελευθερισμός.⁸³ Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη δυναμική προσωπικότητα του Λεοπόλδου, καθιστούσε το Βέλγιο αγαπητό στη νεολαία, σε αντίθεση με την Πρωσία.

«Είμεθα αυστριακότεροι των Αυστριακών»

Για τους προοδευτικούς του 19ου αιώνα η Αυστρία ήταν η οπισθοδρομικότερη δύναμη της Ευρώπης, εχθρική προς τη βιομηχανία, την τεχνολογία, την απελευθέρωση των αγορών, την πρόοδο εν γένει. Από το «Αφή-

79. *Η Νέα Γενεά*, 13.6.1862 και 16.6.1862.

80. L. Dohn, C. Fritzsche, *Φιλελευθερισμός*, ό.π., σ. 91.

81. *Η Νέα Γενεά*, 13.6.1862 και 16.6.1862.

82. Eric Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994, σ. 316.

83. E. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων*, ό.π., σ. 166, 172, 428.

στε τα όλα όπως είναι» της Μαρίας Θηρεσίας τον 18ο αιώνα τίποτα δεν είχε αλλάξει τον 19ο. Οι Αψβούργοι είχαν απαγορεύσει την ίδρυση βιομηχανίας με το σκεπτικό ότι η συγκέντρωση εργατών θα μετέτρεπε τις πόλεις σε εστίες κοινωνικής αναταραχής. Τη δεκαετία του 1860 οι μεταφορές γίνονταν ακόμη με ιππήλατα βαγόνια, από φόβο μήπως ο σιδηρόδρομος έφερνε την επανάσταση.⁸⁴ Η εχθρότητα των Αψβούργων απέναντι στις νέες ιδέες αποτυπώνεται στην ομιλία του Φραγκίσκου Α΄ προς τους δασκάλους ενός σχολείου στη Λουμπλιάνα: «Όποιος με υπηρετεί πρέπει να διδάσκει όσα τον διατάζω να διδάσκει. Αν κάποιος δεν μπορεί να το κάνει ή διαπνέεται από νέες ιδέες, μπορεί να φύγει, αλλιώς θα τον απομακρύνω».⁸⁵

Από την εποχή της Ιεράς Συμμαχίας, η Αυστρία βρισκόταν στο στόχαστρο των απανταχού φιλελευθέρων που υπερασπίζονταν την «Ευρώπη των εθνικοτήτων» έναντι της «Ευρώπης των συνθηκών».⁸⁶ Η υπεράσπιση των εθνοτήτων που κυβερνούσε η Αυστρία, εκλαμβανόταν, δικαιολογημένα, ως δείγμα καρχινοναρισμού. Στην Ελλάδα, το πρώτο δείγμα συμπαραστάσης προς την Ουγγαρία, από την εφημερίδα του Μεσολογγίου *Ελληνικά Χρονικά*, τον πρώτο χρόνο της Ελληνικής Επανάστασης, δίχασε τους επαναστάτες και προκάλεσε την πρώτη σημαντική παρέμβαση της λογοκρισίας. Ο λόγος ήταν ότι οι μετριοπαθείς φιλελεύθεροι περί τον Μαυροκορδάτο δεν ήθελαν η φιλελεύθερη ατζέντα να υπονομεύσει την εικόνα της Ελληνικής Επανάστασης στις ευρωπαϊκές αυλές.⁸⁷

Μετεπαναστατικά, η αντιπάθεια προς την Αυστρία εξακολούθησε αμείωτη. Στις εφημερίδες της νεολαίας οι Αυστριακοί αναφέρονταν ως «οι φονείς του Ρήγα», οι ορκισμένοι εχθροί του ελληνικού έθνους, που ήθελαν την Ελλάδα μικρή και υποταγμένη, ένα «παραρτήμα της Βιέννης», εχθρικό στους πατριώτες αγωνιστές των άλλων εθνών.⁸⁸ Το μίσος ενισχύθηκε, όταν το 1852, κατόπιν αυστριακών πιέσεων, η ελληνική κυβέρνηση έδιωξε τους Πολωνούς, Ούγγρους και Ιταλούς αγωνιστές που είχαν καταφύγει στην Ελλάδα κατά τις επαναστάσεις του 1848.⁸⁹ Μετά τον Κριμαϊκό Πό-

84. D. Acemoglu, J. A. Robinson, *Γιατί αποτυγχάνουν τα έθνη*, ό.π., σ. 240-245.

85. Στο ίδιο.

86. Α. Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση*, ό.π., σ. 104.

87. Αριστέιδης Χατζής, «Έλληνες και Φιέλληνες Φιλελεύθεροι: Συμβολή στη μελέτη μιας άγνωστης σύγκρουσης», αρχιμ. Βαρθολομαίος Αντωνίου-Τριανταφυλλίδης (επιμ.), *Ομοφυχία και διχόνοια κατά την Επανάσταση*, Αθήνα, Αρχονταρίκι, 2020, σ. 355.

88. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 11.2.1860, 28.9.1860, 5.4.1861 και 18.5.1861.

89. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 18.5.1861.

λεμο, ήταν διαδεδομένη και η άδικη κατηγορία ότι ο Όθων «αυστρίαζε» εμποδίζοντας την Ελλάδα να επωφεληθεί από τον Πόλεμο.⁹⁰

Ο «αυστριακισμός» ήταν, λοιπόν, συνώνυμο του δεσποτισμού. «Φυλακίζετε αυθαίρετως και αυστριακώς». Με αυτά τα λόγια καταγγέλλει το *Μέλλον της Πατρίδος* τις συλλήψεις νέων και το κλείσιμο εφημερίδων.⁹¹ «Η Ελλάδα κυβερνάται από το λαομίσητο της Αυστρίας φάντασμα», «Η πνοή του αυστριακισμού έχει απονεκρώσει τη χώρα», «Είμεθα αυστριακότεροι των Αυστριακών» είναι μερικές από τις συνήθεις εκφράσεις που χρησιμοποιεί.⁹²

Η μετριοπαθής εφημερίδα *Ο Έλληνας* διαβεβαιώνει πως η «καρτερόφρων Αυστρία» δεν είναι πλέον η ίδια, μετά το 1848, και πως οι επαναστάσεις που κατέπνιξε στα εδάφη της, θριάμβευσαν ηθικώς και οδήγησαν σε μεταρρυθμίσεις. Γι' αυτό και πλέον πρέπει να μιλάμε για «Νέα Αυστρία».⁹³ (Ομοίως, παρατηρεί πως μόλις απαλειφθεί το «φθοροποιόν μόλυσμα της δουλοπαροικίας» στη Ρωσία, θα μπορούμε να μιλάμε και για «Νέα Ρωσία»). Ωστόσο, η νεολαία μένει ασυγκίνητη από τέτοια επιχειρήματα.

Στον αντίποδα της Αυστρίας, που είναι «τέρας», «δαίμων», «ερινύς», η Ιταλία είναι μια «ερατεινή Παρθενόπη».⁹⁴ Ανάμεσα στους δύο αυτούς αντίθετους πόλους τοποθετούνται όλα τα υπόλοιπα έθνη. Η ιστορία τους, βεβαίως, δεν είναι στατική. Η Γαλλία, για παράδειγμα, έχει να επιδείξει στιγμές μεγαλείου αλλά και πτώσης. Ο Μέγας Ναπολέων ηττήθηκε επειδή «από επαναστάτης έγινε δεσπότης».⁹⁵ (Την εποχή που γράφονταν αυτά, ο ανιψιός του Ναπολέοντα είχε ανακηρυχθεί αυτοκράτορας, αλλά η ελληνική νεολαία απέφευγε να στοχοποιήσει τον άνθρωπο που πολέμησε τη μισητή Αυστρία). Άλλα έθνη, πάλι, ανέβηκαν γρήγορα την κλίμακα της προόδου. Μόνο η Ελλάδα έμενε πίσω, «ακόμη και η Μολδοβλαχία την ξεπέρασε».⁹⁶ Η πίστη στη δυνατότητα των εθνών να επιδιώξουν και να πετύχουν αυτό που ο Μπένθαμ ονόμαζε «τη μεγαλύτερη ευτυχία για τον μεγαλύτερο αριθμό (ανθρώπων)» ήταν ζωντανή παντού στον κόσμο. Ο Μπένθαμ οραματιζόταν τη δημιουργία των Ηνωμένων Πολιτειών της Βορείου Αφρικής, ενός κράτους συνταγματικού και φιλελεύθερου.⁹⁷ Στην

90. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα*, ό.π., τ. Α', σ. 302.

91. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 18.5.1861.

92. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 11.6.1860, 6.7.1860 και 5.10.1860.

93. *Ο Έλληνας*, 20.6.1859.

94. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 5.4.1861.

95. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 22.3.1861.

96. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 29.1.1860.

97. Γ. Τζουρμανά, *Βρετανοί ριζοσπάστες*, ό.π., σ. 250.

ίδια λογική, η ελληνική νεολαία έστρεφε το βλέμμα σε μακρινές γωνιές της γης αναμένοντας το αναμορφωτικό θαύμα του φιλελευθερισμού. Όταν το Τούνεζι (σημερινή Τυνησία) απέκτησε Σύνταγμα, ο συνταγματικός πασάς του κρίθηκε άξιος να τοποθετηθεί ανάμεσα στα είδωλα της νέας γενιάς, τον Ουάσινγκτον και τον Γαριβάλδη.⁹⁸

Ένα άλλο έθνος που εμφανίζεται με μεγάλη συχνότητα στις εφημερίδες της νεολαίας, είναι η Πολωνία.⁹⁹ Αυτό δεν ήταν παράδοξο, δεδομένου ότι οι Πολωνοί αποτελούσαν την πολυπληθέστερη ομάδα πολιτικών προσφύγων στην Ευρώπη και έκαναν ιδιαίτερα αισθητή την παρουσία τους. Όπως παρατηρεί ο Hobsbawm, «καμία εξέγερση ή απελευθερωτικός πόλεμος, οπουδήποτε στην Ευρώπη ανάμεσα στο 1831 και το 1871, δεν ήταν πλήρης χωρίς κάποιους Πολωνούς στρατιωτικούς εμπειρογνώμονες ή αγωνιστές».¹⁰⁰ Στην Ευρώπη των εθνικοτήτων, η Πολωνία εθεωρείτο η μεγαλύτερη παραφωνία, επειδή το πολωνικό έθνος είχε διαμελιστεί αφύσικα, με τρόπο «ληστρικό».¹⁰¹

Νέος και παλαιός κόσμος

Οι εφημερίδες της νεολαίας δεν χρησιμοποιούν την έννοια «Ευρώπη» με κάποιο ιδιαίτερο πολιτικό νόημα. Άλλωστε, παντού στον κόσμο, στα μέσα του 19ου αιώνα η έννοια της Ευρώπης παρέμενε υποδεέστερη της έννοιας της εθνικότητας. Όπως παρατηρεί ο Gerard Delanty:

*Εκτός από προσωπικότητες όπως ο Ματσίνι και ο Ουγκώ, είναι δύσκολο να βρεθούν παραδείγματα προοδευτικών δυνάμεων που να επικαλούνταν την ιδέα της Ευρώπης. [...] Η ιδέα της Ευρώπης επιβλήθηκε από την Παλαιά Τάξη ως χίμαιρα μιας ενότητας που κάποτε στηριζόταν στη Χριστιανοσύνη, με στόχο να αντιμετωπιστούν τα φιλελεύθερα και δημοκρατικά μεταρρυθμιστικά κινήματα. Φαίνεται τελικά ότι η νεοτερικότητα κατοικούσε στον Νέο Κόσμο.*¹⁰²

98. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 2.3.1861.

99. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 12.4.1860, 27.8.1860, 15.4.1861 και 20.4.1861.

Βλ. ακόμη *Η Νέα Γενιά*, 22.5.1863.

100. E. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων*, ό.π., σ. 190.

101. Βλ. π.χ. τις σχετικές αναφορές Αμερικανών πολιτικών και στοχαστών στο *Η αλληλογραφία Κοραή – Τζέφερσον και ο αμερικανικός φιλελλητισμός*, εισαγωγή-μτφρ. Περικλής Βαλλιάνος, Αθήνα, The Athens Review of Books, 2022, σ. 107, 176.

102. Gerald Delanty, *Επινοώντας την Ευρώπη. Ιδέα, ταυτότητα, πραγματικότητα*, μτφρ. Γιάννης Μπαχάρας, Αθήνα, Ασίνη, 2016, σ. 189, 197.

Ήδη από τα 1790, ριζοσπάστες μεταρρυθμιστές θεωρούσαν τις ΗΠΑ γη της επαγγελίας, σε αντίθεση με την αντιδραστική Γηραιά Ήπειρο, όπου το δίλημμα ήταν «δεσποτισμός ή αναρχία». Οι ΗΠΑ διέθεταν μοναδικά στον κόσμο χαρακτηριστικά, π.χ. απουσία μοναρχίας και νομοκατεστημένης αριστοκρατίας, πλήρη ανεξίτηρησμία με απουσία επίσημης Εκκλησίας, φιλελεύθερους κανόνες δικαίου, αντιπροσωπευτικό πολιτειακό σύστημα και καθολική ψηφοφορία. Μετά την Αμερικανική Επανάσταση, το αμερικανικό όνειρο αναφερόταν στην ιδέα της ελευθερίας. Μετά τον Αμερικανικό Εμφύλιο, το όνειρο αυτό άρχισε να κλίνει προς την υλική ευημερία.¹⁰³ Σε κάθε περίπτωση, για τον ωφελμιστή Μπένθαμ η Αμερική ήταν το μόνο καθεστώς που μπορούσε να υποστεί τη λογική κριτική. Ακόμη και η βρετανική συνταγματική τάξη αναπαρήγε αρχαϊκά, μη ορθολογικά στοιχεία όπως την αριστοκρατία, την αποικιοκρατία και την πολιτική λειτουργία της θρησκείας. Στην περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας απέδιδε, μάλιστα, ο Μπένθαμ τις όποιες στρεβλώσεις του αμερικανικού συστήματος.¹⁰⁴

Οι ΗΠΑ μνημονεύονται από τις εφημερίδες της νεολαίας με σαφώς μικρότερη συχνότητα απ' ό,τι η Ιταλία και οι χώρες της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης. Αυτό δεν μειώνει καθόλου τη γενική εκτίμηση προς το αμερικανικό κράτος, που θεωρείται «κοιτίς των ελευθεριών και της δημοκρατίας».¹⁰⁵ Ήδη από την εποχή της Ελληνικής Επανάστασης, υπήρχε η αίσθηση ότι οι ΗΠΑ αντιπροσώπευαν το μέλλον της ανθρωπότητας. Ο Αδαμάντιος Κοραής εξέφραζε τη λύπη του που οι Έλληνες δεν είχαν γείτονές τους τους «ευτυχείς Αμερικανούς».¹⁰⁶ Ο Π. Σούτσος παρομοίαζε την Ευρώπη με «παιδάριον ραχητισμένον» και την Αμερική με «παιδάριον εύρωστον».¹⁰⁷ Οι δε άγνωστοι συντάκτες (πιθανότατα μέλη της Φιλικής Εταιρείας) των πρώτων διπλωματικών εγγράφων που απέστειλε η Μεσσηνιακή Γερουσία, θεωρούσαν τους Αμερικανούς τους μόνους άξιους συνεχιστές της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς.¹⁰⁸

Και οι ίδιοι οι Αμερικανοί πίστευαν σοβαρά στον εκπολιτιστικό προορισμό τους. Μετά την ανεξαρτησία τους, αντικατέστησαν τα απομεινάρια

103. Πόλλη Θαναηλάκη, *Αμερική και προτεσταντισμός. Η «Ευαγγελική Αυτοκρατορία» και οι οραματισμοί των Αμερικανών μισιονάριων για την Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2005, σ. 211.

104. Γ. Τζουρμανά, *Βρετανοί ριζοσπάστες*, ό.π., σ. 180, 235, 245.

105. *Η Νέα Γενεά*, 16.5.1864.

106. *Η αλληλογραφία Κοραή – Τζέφερσον*, ό.π., σ. 54-56.

107. Π. Σούτσος, «Πολιτική και ηθική μεταρρυθμίσεις της Ελλάδος. Άρθρον Β'», ό.π.

108. *Η αλληλογραφία Κοραή – Τζέφερσον*, ό.π., σ. 133.

του βρετανικού παρελθόντος με την «Κολόμπια». Στον Κολόμβο ανακάλυψαν όχι μόνο ένα παρελθόν βαθύτερο από το βρετανικό αλλά και το σύμβολο μιας ευρύτερης ιστορικής διαδικασίας, όπου η πρόοδος της ανθρωπότητας συνολικά προχωράει προς τη Δύση.¹⁰⁹ Έβλεπαν την Αμερική ως τη μελλοντική υπερδύναμη, η αποστολή της οποίας ήταν να απαλλάξει τα έθνη από τον «ευρωπαϊκό φεουδαρχισμό». Σε μια τέτοια στιγμή αυτοπεποίθησης ο Αμερικανός φιλέλληνας Έντουαρντ Έβερρετ περιέγραψε τους Αμερικανούς ως τους πρώτους διδάξαντες στο μεγάλο λανκαστεριανό σχολείο των εθνών και έγραψε ότι η Γαλλία αποτίναξε τον ζυγό της απολυταρχίας διότι «κόλλησε τον ιό της ελευθερίας που μεταδόθηκε από μας». Διαβεβαίωνε δε πως η Ελλάδα είχε τις προϋποθέσεις να βοηθηθεί, ως χώρα νεοσύστατη, απελευθερωμένη και απομακρυσμένη από τον παπισμό. Απέναντί της οι ΗΠΑ δεν αισθάνονταν κανέναν από εκείνους τους ενδοιασμούς που βασάνιζαν τα ανακτοβούλια της Ευρώπης.¹¹⁰

Σημαντικοί Έλληνες της διοίκησης προσπαθούσαν να καθησυχάσουν τους Αμερικανούς φιλέλληνες ότι το κράτος που θα εγκαθίδρυναν, θα είχε ως πρότυπο το πολιτικό σύστημα της Αμερικής.¹¹¹ Παρά τη βεβαιότητα του Λέστερ Στάνχοπ, εκπροσώπου της Greek Committee του Λονδίνου, ότι η Ελλάδα θα γινόταν η πρώτη ευρωπαϊκή χώρα στην οποία θα εφαρμόζονταν οι αμερικανικοί θεσμοί,¹¹² στο ελληνικό κράτος θριάμβευσε τελικά η απόλυτη μοναρχία. Η Αμερική παρέμεινε όμως για τους φιλελεύθερους φάρος προοδευτικής διακυβέρνησης. Μεγάλος θαυμαστής των ΗΠΑ ήταν και ο ταγός της νεολαίας Θ. Γ. Κολοκοτρώνης (Φαλέζ), που υποστήριζε ότι, εάν η Ελλάδα είχε δομηθεί εξ αρχής ως δημοκρατία, «δεν θα είχομεν σήμερα πέντε ψωφοβασίλεια εις την Ανατολήν», αλλά «Ανατολικήν Ομοσπονδίαν», αντίστοιχη των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής.¹¹³

Ένα από τα θέματα που παρακολουθούσαν σταθερά οι εφημερίδες της ελληνικής νεολαίας ήταν και ο Αμερικανικός Εμφύλιος.¹¹⁴ Χαρα-

109. Michael Hattem, *Past and Prologue. Politics and Memory in the American Revolution*, New Haven, Yale University Press, 2020, σ. 215.

110. *Η αλληλογραφία Κοραή – Τζέφερσον*, ό.π., σ. 118-119, 129. Π. Θαναλλάκη, *Αμερική και προτεσταντισμός*, ό.π., σ. 132.

111. Maureen Connors Santelli, *Ο αμερικανικός φιλελληνισμός. Η επίδραση της Επανάστασης του 1821 στις ΗΠΑ*, Αθήνα, Ψυχογιός, 2021, σ. 132. Βλ. και *Η αλληλογραφία Κοραή – Τζέφερσον*, ό.π., σ. 142.

112. Γ. Τζουρμανά, *Βρετανοί ριζοσπάστες*, ό.π., σ. 269.

113. *Ραμπηγάς*, 28.10.1882.

114. *Η Νέα Γενεά*, 19.1.1863, 22.5.1863, 1.6.1863 και 29.2.1864.

κτῆριζαν τους Νότιους «προμάχους του ανδραποδισμού»¹¹⁵ και χαιρέτιζαν τον αγώνα για την κατάργηση της δουλείας ως δίκαιο, ευγενή και σύμφωνο με τον πολιτισμό και τη φιλανθρωπία.¹¹⁶ Απορροφημένες από τον πεσιμισμό και την ξενομανία τους, αγνοούσαν ότι στην ενίσχυση αυτού του κινήματος είχε συμβάλει σημαντικά ο αμερικανικός φιλελληνισμός, καθώς τα επιχειρήματα εναντίον της δουλείας αντλήθηκαν από το ίδιο οπλοστάσιο.¹¹⁷

Σε γενικές γραμμές, οι εφημερίδες της νεολαίας είχαν την τάση να εξωραΐζουν τις κυβερνήσεις της Ευρώπης και της Αμερικής. Είδαμε ήδη πόσο εξιδανικευμένη εικόνα παρουσίαζε για τον αγγλικό κοινοβουλευτισμό η *Νέα Γενεά*. Η ίδια εφημερίδα εμφάνιζε τις αμερικανικές φυλακές ως επίγειο παράδεισο, όπου οι κρατούμενοι σωφρονίζονταν, εξευγενίζονταν, εργάζονταν, διδάσκονταν από δασκάλους και ιεροκήρυκες, κοιμούνταν σε καθαρά κρεβάτια, όπου είχαν την ευκαιρία να αναστοχαστούν το κήρυγμα του ιερέα και, τέλος, επανέρχονταν στην οικογένειά τους ως χρήσιμοι πολίτες.¹¹⁸

Και στα ευνομούμενα κράτη που γνώριζε το *Μέλλον της Πατρίδος*, ο πολίτης ήταν αληθινά κυρίαρχος. Δεν καταγινόταν διαρκώς με τις υποθέσεις της πολιτείας, διότι ήταν βέβαιος ότι παντού επικρατούσε η ευγενής άμιλλα και ο πατριωτισμός. Ο σπουδαστής αφιερωνόταν ανενόχλητος στη μάθηση, επειδή δεν τον έπνιγε η αγανάκτηση. Αλλά και οι ιθύνοντες δεν δίσταζαν να εμπιστεύονται οπλισμό στα χέρια «του θερμού νεανίου». Άλλωστε, το δικαίωμα να ασκείται κάποιος στα όπλα ήταν αναγνωρισμένο σε όλους τους πολίτες.¹¹⁹ Οποιοδήποτε κι αν ήταν οι θεσμοί που διείπαν αυτές τις ευνομούμενες ουτοπίες, οι πολιτικοί που αναλάμβαναν να τις εφαρμόσουν, μοχθούσαν νυχθημερόν γεμάτοι «σχέδια δόξης, σχέψεις προόδου».¹²⁰ Το *Μέλλον της Πατρίδος* μεγαλοποιούσε επίσης τον επαναστατικό παλμό των άλλων εθνών. Για παράδειγμα, μετέφερε την απίθανη είδηση ότι ένας στρατός από χιλιάδες γυναίκες στη Γερμανία ετοιμαζόταν να πολεμήσει στο πλευρό των απανταχού επαναστατημένων εθνοτήτων.¹²¹

115. *Η Νέα Γενεά*, 24.12.1863.

116. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 19.11.1860.

117. M. Connors Santelli, *Ο αμερικανικός φιλελληνισμός*, ό.π., σ. 30.

118. *Η Νέα Γενεά*, 6.6.1862 και 9.6.1862.

119. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 11.2.1860.

120. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 12.2.1860.

121. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 25.2.1861.

Πανσλαβισμός

Οι φιλελεύθεροι λόγιοι που διατύπωσαν τα ιδρυτικά κείμενα του ελληνικού κράτους, είχαν το βλέμμα τους στραμμένο στη Δύση, ως κοιτίδα της φιλελεύθερης σκέψης. Όπως το έθεσε ο Π. Σούτσος, «Σήμερα δύνω εστίαι φώτων είναι εις την υδρόγειον σφαίραν. Η Αμερική, και τα μεσημβρινά έθνη της Ευρώπης».¹²² Ήδη από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, οι φιλελεύθερες φωνές προειδοποιούσαν ότι η Ρωσία αντιπροσώπευε ένα πολιτικό παράδειγμα δεσποτισμού.¹²³ Ο Κ. Λεβίδης υποστήριξε ότι οι Έλληνες εναπέθεταν σε αυτήν μόνο τις ελπίδες τους για καταστροφή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ στους Δυτικούς εναπέθεταν τις ελπίδες της ανοικοδόμησης.¹²⁴ Παρατηρούσε, ακόμη, ότι μετά το 1821 η Ρωσία είχε απομακρυνθεί από τους Έλληνες και είχε στρέψει το ενδιαφέρον της στους Σλάβους (επέμενε δε να αφαιρεθεί από τους Έλληνες το προνόμιο της διοίκησης των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, να γίνεται η Θεία Λειτουργία στις διάφορες σλαβικές γλώσσες, να μη διδάσκονται τα ελληνικά στους σλαβικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων κ.ά.).¹²⁵

Ός τα μέσα του 19ου αιώνα, η Ρωσία είχε συνδεθεί με το επικίνδυνο για τον Ελληνισμό ρεύμα του πανσλαβισμού, που απειλούσε ευθέως τη Μεγάλη Ιδέα.¹²⁶ Όπως το έθετε το *Μέλλον της Πατρίδος*, «ο Πανσλαβισμός σπρώχνει τον Ελληνισμόν προς τα κάτω», στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία.¹²⁷ Την εποχή που ανέκυπτε το «βουλγαρικό ζήτημα», οι φιλορθόδοξοι φοβούνταν τον πανσλαβισμό και την επεκτατική πολιτική της Ρωσίας περισσότερο από την «αιρετική» Δύση.¹²⁸ Οι εφημερίδες της νεολαίας εξέφραζαν συχνά την ανησυχία τους, καθώς οι Έλληνες είχαν τη φιλία των σλαβικών λαών, με τους οποίους θα μπορούσαν κάποτε να συναποτελέσουν το «νέο Βυζάντιο».¹²⁹ Η προσοχή της *Νέας Γενεάς* στρεφόταν ιδιαίτερα στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, όπου το ελληνικό πνεύμα εξαλειφόταν.¹³⁰ Και το *Μέλλον της Πατρίδος* κατήγγελλε σε δραματικούς

122. Π. Σούτσος, «Πολιτική και ηθική μεταρρύθμιση της Ελλάδος. Άρθρον ΣΤ'», ό.π.

123. Α. Λούβη, *Η Ευρώπη των Ελλήνων*, ό.π., σ. 21-22.

124. *Η ελληνική φυλή και η Δύσις*, ό.π., σ. 25.

125. Στο ίδιο, σ. 17.

126. Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το «Ελλάδικό» στο Βουλγαρικό Σχίσμα*, Αθήνα, ΠΕΚ, ²2003, σ. 115-117.

127. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 22.3.1861.

128. Π. Θαναηλάκη, *Αμερική και προτεσταντισμός*, ό.π., σ. 39.

129. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 6.7.1860.

130. *Η Νέα Γενεά*, 3.10.1864.

τόνους ότι Ρουμάνοι εθνικιστές ζητούσαν από τον λαό να αποκηρύξει την ελληνική γλώσσα και τα ελληνικά ήθη. Και ενώ αναγνώριζε τα σφάλματα της ελληνικής διακυβέρνησης στη Μολδοβλαχία, τα υποβάθμιζε ταυτόχρονα, σημειώνοντας ότι «οι κακοί Έλληνες ηγεμονίσκοι» ήταν λίγοι.¹³¹ Με τρόμο διαπίστωνε, επίσης, πως στη Βουλγαρία τα επαγγελματικά συνάφια αρνούνταν να πληρώσουν για την Ελληνική Σχολή και τις εκκλησίες, ενώ η βουλγαρική «συμμορία» απεργαζόταν σχέδια ίδρυσης αυτοκέφαλης Εκκλησίας.¹³² Η ορθοδοξία δεν στάθηκε ικανή να εξελληνίσει τα Βαλκάνια.

Σε στιγμές αυτοκριτικής το *Μέλλον της Πατρίδος* απέδιδε την αποξένωση των βαλκανικών λαών στην ηθική εξαχρείωση των Ελλήνων.¹³³ Θεωρούσε, επίσης, πως οι Έλληνες όφειλαν να μεταπείσουν αυτές τις εθνότητες και όχι να τις αποστρέφονται.¹³⁴ Όπως έγραψε ο Επ. Δεληγεώργης, ο Ελληνισμός ήταν ο πλησιέστερος πολιτισμός στους Σλάβους, διότι ήταν πολιτισμός της Ανατολής. Τα σλαβικά έθνη προορίζονταν να αποκτήσουν τον πολιτισμό των Αθηνών, όχι των Παρισίων. Και μάλιστα, αφού «τόσο κατώτεροι είναι του εν Αθήναις πολιτισμού», έπρεπε να τον παρακολουθούν μετά μερίστης προσοχής.¹³⁵ Η επαναπροσέγγιση της Ανατολής εντάχθηκε στο σχήμα του «ελληνικού πολιτισμικού dualismu» (le dualisme grec),¹³⁶ όπου ο Έλληνας εμφανίζεται ως ο πιο οικουμενικός Ευρωπαίος, με ισχυρούς πολιτισμικούς δεσμούς τόσο με τη Δύση όσο και με την Ανατολή. Κάτοικος μιας «ελληνικής Ανατολής» που θα είναι προπύργιο της Δύσης απέναντι στους Ρώσους και τους Σλάβους.

Πέρα από τα προφανή πολιτισμικά και διπλωματικά ζητήματα που αναδεικνύονται από το θέμα αυτό, ο πανσλαβισμός αναγορεύθηκε και σε συνώνυμο του απολυταρχισμού, όπως ο «παπισμός». «Δεν θα γίνουμε Μολδοβλάχοι», είναι η συνηθισμένη επωδός των εφημερίδων της νεολαίας.¹³⁷ Η *Νέα Γενεά* δημοσιεύει μια ενδιαφέρουσα αγόρευση του γηραιού Κωνσταντίνου Σχινά, που αποκαλεί «πανσλαβισμό» την καταπάτηση των φιλελεύθερων θεσμών και ειδικότερα την εισαγωγή αριστοκρατικών θεσμών όπως η Γερουσία.¹³⁸ Αναπαράγει, ακόμη, την προειδοποίηση του

131. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 9.4.1860 και 8.4.1861.

132. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 9.4.1860, 12.4.1860.

133. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 12.8.1860.

134. *Το Μέλλον της Πατρίδος*, 4.5.1860.

135. Επ. Δεληγεώργης, *Πολιτικά ημερολόγια*, ό.π., σ. 138.

136. Ο όρος απαντάται στο περιοδικό *Le Spectateur de l'Orient* που κυκλοφορεί το 1853. Βλ. Α. Λούβη, *Η Ευρώπη των Ελλήνων*, ό.π., σ. 291-293.

137. *Η Νέα Γενεά*, 14.10.1864.

138. *Η Νέα Γενεά*, 10.10.1864.

Βίκτωρος Ουγκώ πως, αν οι Ρώσοι εξακολουθούσαν να καταπιέζουν τους λαούς, τόσο τον δικό τους όσο και τους άλλους, θα καταντούσαν πιο κατάπτυστοι και από τους δουλοκτήτες Νότιους Αμερικανούς.¹³⁹

Επίλογος: η κοινοτοπία των θέσεων της νεολαίας

Θα ήταν υπερβολή να θεωρήσουμε ότι η νεολαία εξέφραζε θέσεις πρωτοποριακές στην κοινωνία της οθωνικής εποχής, όπου η πλειονότητα των εχόντων δημόσιο βήμα αποδεχόταν τον συνταγματισμό, τις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες και την αρχή των εθνικοτήτων. Ακόμη και η εφημερίδα *Αυγή*, στυλοβάτης της οθωνικής βασιλείας και υπόδειγμα μετριοπάθειας, θεωρούσε ότι υπήρχαν δύο αντίθετες αρχές που πάλευαν στον κόσμο: το δυναστικό δίκαιο και το δίκαιο των λαών, η «εκ συνθήκης νομιμότητα» και η «φυσική νομιμότητα», η αντίδραση και η πρόοδος. Υποστήριζε δε ότι μόνο στην Ευρώπη 120 εκατομμύρια άνδρες ήταν έτοιμοι να αγωνιστούν υπέρ της «φυσικής νομιμότητας», «Είτε διά να ελευθερωθώσιν από ζυγού ξένου, είτε διά να αποτελέσωσιν έθνος, είτε διά να εκτελέσωσιν εις τους τόπους των μεγάλας κοινωνικάς και πολιτικάς μεταρρυθμίσεις».¹⁴⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, οι πρωτοχρονιάτικες ευχές της *Αυγής* για το 1861 ήταν: ενιαία Ιταλία, ανεξάρτητη Ουγγαρία, Σερβικό βασίλειο ως ανάχωμα στον μογγολικό πανσλαβισμό της Ρωσίας, κατάργηση της δουλοπαροικίας στη Ρωσία και της σωματεμπορίας στις ΗΠΑ και, φυσικά, χριστιανική Κωνσταντινούπολη.¹⁴¹ Αυτά ακριβώς εύχονταν, την ίδια περίοδο, και οι εφημερίδες της νεολαίας.

Σε ό,τι αφορά το όραμά της για το εσωτερικό της χώρας, οι θέσεις της *Αυγής* δεν διέφεραν ουσιαστικά από εκείνες της νεολαίας. Και εκεί γινόταν λόγος για «γαγγραινώδη κατάστασι» καθώς και συστάσεις για να εφαρμοστεί ειλικρινώς το Σύνταγμα, να συσταθεί Εθνοφυλακή, να ανταμειφθούν δίκαια οι Αγωνιστές και να ακολουθήσει η εξουσία το παράδειγμα των αληθώς συνταγματικών εθνών, δηλαδή των Βέλγων, των Άγγλων και των Ιταλών.¹⁴² Παρά την αφοσίωσή της στο πρόσωπο του Όθωνα, η *Αυγή* δεν θεωρούσε ότι το να αντιπολιτεύεται κανείς τη βασιλική-πατρική κυβέρνηση συνιστούσε έγκλημα καθοσιώσεως.¹⁴³ Δεν είχε αντίρρηση ούτε στο αίτημα

139. *Η Νέα Γενεά*, 27.2.1863.

140. *Αυγή*, 31.7.1861.

141. *Αυγή*, 4.1.1861.

142. *Αυγή*, 24.5.1861.

143. *Αυγή*, 5.1.1861.

των φοιτητών να ασκούνται στα όπλα.¹⁴⁴ Επίσης, δεν έκρυβε τον θαυμασμό της για τα ινδάλματα της νεολαίας, τους βασιλείς του Βελγίου¹⁴⁵ και της Ιταλίας. Για τον δεύτερο, μάλιστα, δημοσίευσε και το παρακάτω ανέκδοτο: Ο Βίκτωρ Εμμανουήλ δέχθηκε παρατήρηση από έναν φύλακα, επειδή κάπνιζε μέσα σε κάποιον εκθεσιακό χώρο, και συμμορφώθηκε αμέσως, αποδεικνύοντας ότι στην Ιταλία υπεράνω των νόμων δεν ήταν ούτε ο βασιλιάς.¹⁴⁶

Παρόμοιες αναφορές είναι, βέβαια, μικρές σε έκταση και σπάνιες σε συχνότητα, ενώ το ύφος τους παραμένει διαλλακτικό. Στον «συστημικό» Τύπο ο θαυμασμός για τα συνταγματικά πρότυπα επισκιαζόταν από την προτροπή για ησυχία, τάξη και προάσπιση του θρόνου. Αυτό σήμαινε ότι σε πολλές περιπτώσεις οι εφημερίδες υπερασπίζονταν την πατερναλιστική λογική της εξουσίας και έρχονταν σε καταφανή αντίθεση με τις θεωρητικές τους τοποθετήσεις. Αντιθέτως, τη νεολαία τη διακρίνει η σφοδρότητα του πάθους και το αδιαπραγμάτευτο των αιτημάτων της.

Ένας από τους πολιτικούς και διανοουμένους που εξέφρασε την αντιπάθειά του προς το «φαινόμενο της νεολαίας» ήταν ο Νικόλαος Δραγούμης, που έκανε λόγο για καφενόβιους σπουδαστές και φιλοτάραχους τρόφιμους των στρατώνων, που όλοι μαζί διατείνονταν ότι αποτελούσαν την κοινή γνώμη.¹⁴⁷ Παρά ταύτα, και αυτός συμμαριζόταν τον θαυμασμό της νεολαίας για τη συνταγματική πολιτεία του Βελγίου και τον άμεμπτο βασιλιά Λεοπόλδο. Ταυτόχρονα όμως, εκτιμούσε ότι οι Βέλγοι πολίτες ήταν ευάγωγοι και δεκτικοί σε αυτόν τον τύπο πολιτεύματος, σε αντίθεση με τους Έλληνες, οι οποίοι είχαν ανάγκη κάποιου «υπερτέρου το αξίωμα να επιβάλλη την εις τον νόμον υποταγήν».¹⁴⁸

Με άλλα λόγια, οι υποτιθέμενοι ιδεολογικοί αντίπαλοι της νεολαίας δεν διαφωνούσαν επί της ουσίας, αλλά απλώς απέρριπταν τον «επαναστατικό δρόμο» που η νεολαία θεωρούσε αυτοσκοπό. Η εφημερίδα *Ο Έλληνας* του Κ. Παπαρρηγόπουλου π.χ. δεν θαύμαζε την Αγγλία λιγότερο από όσο την θαύμαζε η *Νέα Γενεά*. Ωστόσο, εκείνο που εκτιμούσε περισσότερο σε αυτήν ήταν ο αργός και σταθερός τρόπος με τον οποίο κατέκτησε τις ελευθερίες που απολάμβανε. Ήταν ο δύσβατος δρόμος της αρετής, σε αντίθεση με την ολισθηρή («λεωφόρο των επαναστάσεων»), που είχε ακολουθήσει η Γαλλία.¹⁴⁹ Αυτό που υποστηρίζει εντέλει ο *Έλληνας*

144. *Αυγή*, 13.4.1861.

145. *Αυγή*, 29.9.1862.

146. *Αυγή*, 11.10.1861.

147. *Ιστορικά αναμνήσεις*, ό.π., τ. Β', σ. 260-261.

148. Στο ίδιο, σ. 338.

149. *Ο Έλληνας*, 24.12.1859.

είναι πως, παρότι η ανθρωπότητα έπρεπε να υιοθετήσει τις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, διότι μόνο σε ευνοούμενες πολιτείες μπορούσε να επιτευχθεί οικονομική ευημερία, ο νομικός και πολιτικός πολιτισμός δεν έπρεπε να καταρρεύσουν μπροστά στην επαναστατική ορμή μερικών νέων. Δεν γινόταν, εντέλει, το φυσικό δίκαιο, το κατά την κρίση του καθενός μεθερμηνευόμενον, να υπερτερεί του θετικού δικαίου.¹⁵⁰ Για παράδειγμα, δεν μπορούσε η Ελλάδα να καταπατεί τις διεθνείς συνθήκες και να διοργανώνει εράνους υπέρ της Ιταλίας, όσο κι αν η ανεξαρτησία της Ιταλίας ήταν σύμφωνη με το πνεύμα της προόδου.¹⁵¹

Παράλληλα, η επαναστατικότητα της νεολαίας είχε και αυτή τα όρια της. Από τα ευρωπαϊκά κινήματα του 1848, εκείνα που τη συγκίνησαν περισσότερο δεν ήταν τα κοινωνικά-ανατρεπτικά τους αιτήματα αλλά τα εθνικά, το πνεύμα του γαριβαλδισμού που εξαπλωνόταν στην Ευρώπη. Δεν οραματιζόταν μια ριζοσπαστική λύση αλλά τη μίμηση του συντηρητικού μοναρχικού υποδείγματος της Ιταλίας.¹⁵² Έχει ενδιαφέρον, για παράδειγμα, ότι η *Νέα Γενεά* απέρριπτε τον θεσμό της Γερουσίας στην Ελλάδα αλλά τον δικαιολογούσε στην Ευρώπη, με το σκεπτικό ότι σε κράτη με μεγάλες πόλεις τα Συντάγματα κινδύνευαν από τις ανεξέλεγκτες μάζες.¹⁵³ Ο φόβος για το προλεταριάτο απαντάται σε πιο συστηματικά έντυπα όπως ο *Έλληνας*: «Μέλη της κοινωνίας ούτως ειπείν μεμονωμένα, από αθροίσματα διαφόρων πόλεων ασύνδετα προς άλλα, μη αναγνωρίζοντα οικογένειαν, αλλά εργοστάσιον, και αποκλειστικώς προσηλωμένα εις την διά της ατομικής εργασίας διατήρησιν του ατόμου».¹⁵⁴ Ο *Έλληνας* συμμερίζεται την άποψη του Τοκβίλ ότι ο λαός, για να είναι φωτισμένος, πρέπει να μη χρειάζεται να βιοπορίζεται, με άλλα λόγια να πάψει να είναι λαός.¹⁵⁵

Σε τι, λοιπόν, διαφέρει μια εφημερίδα της νεολαίας από τον *Έλληνα*; Μόνο στο διά ταύτα, το οποίο υπαγορεύεται από διαφορετικές εκτιμήσεις της ελληνικής περίπτωσης. Ο *Έλληνας* αντιμετωπίζει τη λειτουργία μιας Γερουσίας στην Ελλάδα ως ανάχωμα στον λαϊκισμό της Βουλής, ενώ η *Νέα Γενεά* πιστεύει πως μόνο οι Γερουσίες των άλλων ευρωπαϊκών χωρών μπορούσαν να θεωρηθούν όντως ελίτ, ικανές να μετριάσουν την απειρία και τη διαφθορά των βουλευτών. Τέτοιες ελίτ δεν μπορούσε κανείς να βρει στην Ελλάδα μεταξύ των «Σούτσων, Δραγουμών, Ραγκαβή, Φιλημονίσκων,

150. *Ο Έλληνας*, 4.7.1859 και 18.7.1859.

151. *Ο Έλληνας*, 29.6.1859.

152. Α. Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση*, ό.π., σ. 112-113, 131-141.

153. *Η Νέα Γενεά*, 16.6.1862.

154. *Ο Έλληνας*, 11.5.1859.

155. *Ο Έλληνας*, 20.6.1859.

Σαριπόλων».¹⁵⁶ Έτσι, αυτό που καταγράφεται ως ιδεολογική αντίθεση απέναντι στον θεσμό της Γερουσίας, δεν είναι τελικά παρά μια αμφισβήτηση του ελληνικού πολιτικού προσωπικού, η οποία εγγράφεται στη διάθεση της αποκλεισμένης νεολαίας να ανατρέψει τους συσχετισμούς δύναμης.

SUMMARY

Elissavet Tsakanika, *From Austria to the USA: the Greeks and the other nations in the press of the Ottonian period (1859-1865)*

This study looks at the depictions of different nations in the press of the «Golden Youth», the vanguard of an antidynastic generation that was shaped during the late Ottonian period. The views of the «Golden Youth» were represented by two newspapers: *Το Μέλλον της Πατρίδος* and *Η Νέα Γενεά*. In their opinion, nations are divided into «free» and «not free», based on their compliance with liberal norms and the «principle of ethnicities», meaning the political emancipation of all nations. Besides the Great Powers that were omnipresent in the Greek public sphere during the first post-revolutionary years, more nations have come to the center of attention. Different issues are taken into consideration, from the slavery of the African-Americans to the wretchedness of the proletariat in Western Europe. It is worth noting that the Youth did not disagree in essence with its alleged ideological opponents. Those opponents simply rejected the «revolutionary way» that the Youth considered to be an end in itself. The Youth's idols, (Garibaldi, Washington, or King Leopold of Belgium), were equally admired by all those who were supporting constitutionalism, individual and political liberties and the so called «principle of ethnicities» – basically everyone interested in politics at the time. Therefore, the analysis that can be found in the Youth's newspapers, concerning different nations and their place in the scale of human progress, may be considered representative of a whole era.

156. *Η Νέα Γενεά*, 10.10.1864 και 14.10.1864.